
RUSKÉ ZAHRANIČNÍ ARCHIVY

Alexandra Špiritová

Vznik největšího ruského archivu mimo území Sovětského svazu, Ruského zahraničního historického archivu v Praze, známého spíše pod vžitým názvem Ruský archiv v Praze, je nerozlučně spojen s ruskou emigrací, usazenou v českých zemích. Tato emigrace se skládala ze dvou skupin: emigrantů z dob carského Ruska a emigrantů z doby po nastolení vlády sovětů. Celkově emigrace zahrnovala tisíce osob, v nichž druhá skupina početně převažovala. Skládala se zejména z uprchlíků z doby občanské války, to znamená z let 1918–1921.¹ Jednalo se jednak o celé rodiny uprchlíků před politickou perzekucí sovětských orgánů, jednak o vystěhovalce zbídačené občanskou válkou a konečně o příslušníky bývalých bělogvardějské armády generálů Děnikina a Wrangela. Poslední jmenovaná armáda působila na Ukrajině a Krymu, odkud se jí po porážce dařilo evakuovat přes Turecko do všech států Evropy. Část jejich příslušníků se usadila v bývalém Československu, kde si založila rodiny i novou existenci. Na rozdíl od emigrace carského Ruska byli emigranti po roce 1918 samozřejmě věkově mladší a spojení především odporem vůči sovětské moci.² Profesně byli značně různorodí, převládali mezi nimi příslušníci inteligence.³ Národnostně byli u nich zastoupeni zejména Ukrajinci.⁴ Ti se také pokusili v českých zemích záhy zakládat vlastní školství, např. Ukrajinskou univerzitu v Praze⁵ a později i Ukrajinskou hospodářskou akademii v ČSR.⁶ Příslušníci porevoluční emigrace se snažili pokud možno rychle adaptovat ve své nové domovině. Zpočátku ovšem věřili ve svůj brzký návrat a v porážku sovětské moci, ale postupně stále více rezignovali. Svou vlast si mimo jiné připomínali i zakládáním spolků a organizací, kde se scházeli.⁷ Činnost těchto spolků záhy koordinovalo Sdružení ruských zemských a městských činitelů, vzniklé již v roce 1921–1922 (zkráceně tzv. Zemgar). Z podnětů vůdčích činitelů emigrace byl při kulturně osvětovém oddělení tohoto sdružení v roce 1923 založen archiv ruské emigrace, který byl v následujícím roce pojmenován Ruský historický zahraniční archiv.⁸ Návrh na jeho zřízení podpořil i tehdejší československý ministr zahraničních věcí dr. Eduard Beneš. Přičinil se o to zejména jeho blízký spolupracovník a jakýsi patron nad ruskou emigrací v Praze, MUDr. Václav Girska.⁹ Prvotním hlavním účelem archivu byla záchrana písemností, vyvezených emigranty z Ruska a jejich převzetí do správy. Záhy se k tomuto úkolu připojil sběr dokumentace o životě předrevoluční i porevoluční emigrace. Nejednalo se tedy o klasický

archiv, ale spíše o jakési dokumentační středisko, které svůj majetek čerpalo z půjčených dokumentů, později darovaných. Postupem času získal archiv i finanční podporu od Zemgaru a soukromých dárců tak, že mohl začít dokumenty vykupovat. Zvětšování jeho obsahu způsobilo, že přestaly stačit dvě místnosti v Toskánském paláci, které ministerstvo zahraničních věcí archivu pro začátek poskytlo. Ministerstvo proto pro archiv pronajalo místnosti v Lázeňské ulici č. 13 na Malé Straně, kam se archiv v roce 1924 přestěhoval.¹⁰ To již nevykupoval pouze sbírky a pozůstalosti, ale získal nárok na povinné výtisky a vznikala při něm knihovna i čítárna.

Rozšiřování fondů a služeb ruského archivu si vyžádalo i zlepšení jeho organizace a vedení. Řídícím orgánem se stala jeho archivní rada. Byla volena jednak zástupci Zemgaru, jednak ministerstva zahraničních věcí, které nadále drželo nad archivem jakýsi patronát. Členy rady se stali uznávaní odborníci i veřejní činitelé z řad emigrace.¹¹ Tak v druhé polovině dvacátých let byl předsedou rady A. Kizewetter a členy mimo jiné profesor A. Florovskij, generál V. Černavin, Pavel kníže Dolgorukov aj. Rada měla za úkol dohlížet na finanční hospodaření i práci archivu. Jako svého výkonného pracovníka volila vedoucího archivu. Do roku 1928 jím byl V. J. Gurevič.

Na jaře roku 1928 nastala v práci i řízení archivu zásadní změna, když přešel do přímé podřízenosti ministerstva zahraničních věcí v důsledku ukončení tzv. Ruské pomocné akce. Stalo se tak z několika důvodů. Existence instituce, jakou byl ruský archiv na území cizího státu bylo cosi zcela se vymykající státním zvyklostem i právu. Situace se stala o to závažnější, že po vzoru ruského archivu začaly v Praze vznikat obdobné instituce: Ukrajinský historický kabinet, Běloruský zahraniční archiv, Donský kozácký archiv a Kubáňský archiv. Cílem ministerstva zahraničních věcí se proto stalo převzít všechny tyto celky do své správy, pokusit se je spojit a případně po přijetí archivního zákona je někam začlenit.¹² Proto byl pro začátek nad vedením všech těchto institucí ustanoven společný zmocněnec ministerstva zahraničních věcí, kterým se stal známý odborník ruských dějin, profesor J. Slavík.

V roce 1934 byl k ruskému archivu připojen Donský kozácký archiv a pro celý ruský archiv rozhodnutím ministerstva zahraničních věcí ze dne 15. prosince 1934 č. 151111/II-2/34 byl od 1. ledna 1935 zaveden nový pracovní (organizační) řád.¹³ Podle třetího článku prvního oddílu řádu byl archiv rozdělen do čtyř oddělení: a) archiv dokumentů, b) archiv novin, c) knihovna a konečně d) nově připojený archiv donských kozáků. Písemnosti všech těchto oddělení vyřizovala kancelář ministerstva. Postavení dosavadního ministerského zmocněnce bylo ve druhém oddíle řádu změněno přímo na funkci ředitele archivu, jmenovaného ministrem a jemu osobně zodpovědného. Zcela automaticky se

jím v roce 1935 stal profesor Slavík. V jeho pravomoci bylo určovat obor a funkci zaměstnanců archivu, jejich přijímání, povyšování a propouštění však musel ministr schválit. Finanční hospodaření archivu schvalovala účtárna ministerstva, archiv se stal rozpočtovou organizací.

Jednotlivá oddělení archivu vedli ustanovení správci, z nichž jeden byl určen jako zástupce ředitele.

Autonomním vědeckým orgánem ruského archivu zůstala archivní rada. Jejím hlavním úkolem se stalo 1) buditi a chrániti důvěru ruské emigrantské veřejnosti k archivu, 2) pomáhati při odhadu vědecké ceny dokumentů, nabízených archivu a 3) na základě informací správců oddělení navrhopvat řediteli archivu zlepšení práce. Také vědecká rada volila ze svého středu předsedu na období 3 let, který podléhal schválení ministra zahraničních věcí. Funkce v radě byla bezplatná, její podmínkou byla apolitičnost.

Zvláštností pracovního řádu byl čtvrtý oddíl, věnovaný tzv. agentům v zahraničí. Jednalo se o jakési zástupce archivu z řad ruské emigrace v různých státech, kteří prostřednictvím československých zastupitelských úřadů vykupovali a odesílali do Prahy dokumenty pro uložení v ruském archivu. Za svou práci byli i finančně ohodnoceni podle významu získaných dokumentů.

K ruskému archivu byl postupně přidružován i materiál ostatních menších již zmíněných ruských archivů. K tomu účelu bylo pro ně uvolněno dvacet místností v Toskánském paláci a během roku 1935 tam byly dokumenty sestěhovány.¹⁴ Po jejich sestěhování začalo od roku 1936 jednání o jejich předání pod správu ministerstva školství a národní osvěty nebo ministerstva vnitra v souladu s úvahami o řízení archivnictví při přípravě archivního zákona ČSR. Ředitel archivu profesor Slavík byl rozhodným zastáncem předání archivu pod ministerstvo školství a národní osvěty. To také způsobilo jeho odchod z archivních služeb, když v důsledku zhoršení politické situace po mnichovském diktátu bylo rozhodnuto o předání ruských archivů do Archivu ministerstva vnitra v Praze. Návrh na předání podalo ministerstvo zahraničních věcí ministerstvu vnitra přípisem ze 3. prosince 1938 č. 170766/I-1/38.¹⁵ Původní termín převzetí k 1. 1. 1939 byl posunut na 1. 3. 1939 a 3. 3. 1939 odešel profesor Slavík z archivních služeb. Ostatní pracovníci archivu, kteří převážně v archivu pracovali od samotného jeho vzniku a náleželi k ruské emigraci, byli převzati do stavu Archivu ministerstva vnitra.¹⁶

Převzetí archivu se záhy ukázalo jako prozíravé a časově velmi akutní. Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava a obsazení Prahy okupanty 15. března 1939 již 22. března projevila německá správa zájem o obsah a osudy ruských archivů v Praze.¹⁷ Ředitel archivu ministerstva vnitra dr. Prokeš se ohradil u Německé spisové komise v Praze s tím, že ruské archivy jsou součástí jeho archivu. Byla uskutečněna porada v Toskánském paláci, které se mimo dr. Pro-

keše a jeho zástupce zúčastnili za říšský Zahraniční úřad v Praze sekční šéf dr. Oskar baron Mitis spolu s archivářem úřadu dr. Johanem Ullrichem.¹⁸ Přes Prokešovy protesty bylo rozhodnuto, že Ruský zahraniční historický archiv bude dán pod ochranu německého říšského archivu v Berlíně. Prokeš oznámil okamžitě celé jednání s tím, že je ohrožen obsah jeho archivu, prezídiu ministerstva vnitra. Přesto se napětí v dalších dnech ještě stupňovalo. 23. března obsadila Toskánský palác německá státní policie a hrozil násilný odvoz ruského archivu. Ministru vnitra se podařilo situaci poněkud uklidnit příslibem spolupráce archivu s okupační správou při využívání archiválií. Již 28. března se také dostavil do Toskánského paláce referent říšského ministerstva propagandy v Berlíně, aby dohodl možnost využívat obsah ruských archivů protikomunistickým oddělením jeho ministerstva.¹⁹ Na základě této porady vypracoval archiv ministerstva vnitra 7. dubna 1939 devítistránkovou německy psanou zprávu o obsahu ruských archivů v Praze pro pražskou pobočku Zahraničního úřadu v Berlíně. Pro přiblížení obsahu archivů uvedu její stručný obsah:²⁰

Archivní materiál ruských archivů lze rozdělit na čtyři větší skupiny: 1) stará emigrace, 2) světová válka a únorová revoluce 1917, 3) občanská válka, 4) nynější emigrace.

Ad 1) Skládá se z korespondence vůdců ruské emigrace z posledního období 19. století (např. Ogarev, P. V. Dolgorukov, Kelsiev, Pečeri aj.), ruských spisovatelů, politiků a spolkových vůdců, kteří neemigrovali (např. L. N. Tolstoj, I. S. Turgeněv, Belinský aj.). Některá korespondence již byla v Praze vydána tiskem.

Archiv také obsahuje celé registratury organizací z devadesátých let devatenáctého století. Dále sbírku sociálně demokratických novin Volja, vydávaných v letech 1906–1907 v Nagasaki, tehdejším centru revoluční propagandy ruských válečných zajatců v Japonsku. Tato sbírka byla do Prahy předána po smrti ruského emigranta N. K. Russel-Sudzilovského v roce 1930.

Ad 2) O první světové válce obsahuje archiv zejména sbírku pamětí generálního štábu generála Averjanova, vrchního intendanta generála Bagatko aj. Důležitým dokumentem jsou dvě poznámkové knihy generála M. V. Aleksejeva z let 1916–1917, kdy byl velitelem generálního štábu. Část těchto poznámek z doby květen – červenec 1917 byla již pražským ruským archivem v roce 1929 vydána tiskem.

Ad 3) Dokumenty k občanské válce 1917–1922 se neskládají jen ze vzpomínek, ale i z úředních dokumentů: např. protokoly z konference v Ufě, jednání o této konferenci v Čeljabinsku ze srpna 1918, dokumenty o sibiřské oblastní dumě, dokumenty k financování a organizaci Kolčakovy vlády aj. V Praze se nacházejí i dokumenty k činnosti a střídání vlád na Dálném východě. Mezi jiným spisy osobní kanceláře atamana Semenova, zpráva vyšetřovací komise ze 4.–5. dubna 1920 ve Vladivostoku, dokumenty k povstání generála R. Gajdy

v roce 1920, sbírka stenografických záznamů z Amurské konference aj. Činnost severní vlády (Archangelsk) osvětluje sbírka poznámek jejího vůdce N. V. Čajkovského. Také severozápadní vláda je podchycena několika dokumenty. Je např. dokumentováno formování dobrovolnické západní armády Bermont-Avalovské i jižní armády. Charakteristická pro vztahy dobrovolnické armády a donské vlády je korespondence s velitelstvím dobrovolnické armády velitele donských kozáků generála Krasnova. Děnikinova vláda je zastoupena dokumenty o civilní správě a organizaci autonomní oblasti, místní samosprávě, soudnictví aj. Z doby generála Wrangela je dokumentována především administrativa, zemědělská reforma a propaganda.

Dále jsou v pražském ruském archivu různé ručně psané paměti od známých vůdců, např. Klimuškina (samarotovská vláda), Čeliševa (člena rady u hlavního velitele armády jižního Ruska), Skobcova (Kubáňská vláda) aj. Zásadní materiál pro charakteristiku vojenského vůdce bělogvardějců admirála Kolčaka obsahují dva sešity s koncepty dopisů paní N. z let 1917–1918, které formou deníku zachycují jeho dojmy.

Ad 4) Velkou důležitost mají dokumenty k formování nové ruské emigrace a jejích organizací. Zejména jde o sbírku ilustrací, obsahující 7000 fotografií, 5000 letáků, velký počet map a plánů, plakátů aj.

V celém dokumentačním oddělení archivu, které bylo právě popsáno, bylo koncem roku 1938 10 046 inventárních čísel spisů a 3 800 000 tisků. Mimo toto oddělení Ruský zahraniční historický archiv spravoval knihovnu a čítárnu novin. Knihovna zahrnovala 31 010 výtisků, čítárna 14 292 novin. Knižní fond lze rozdělit do několika skupin: a) oficiální tisky poslední carské vlády, prozatímní únorové vlády a sovětské vlády. Jde o stenografické zprávy ze zasedání říšských dum, záznamy ze sjezdů sovětů, dekrety sovětské vlády aj. b) tištěné práce spisovatelů a politiků jako např. Lenina, Trockého, Stalina, c) agitační a propagační literatura všech politických směrů od konce devatenáctého století, d) ideologická a politická literatura dnešní ruské emigrace.

Z časopisů jsou kompletní ročníky titulů *Sovremnik*, *Russkij Vestnik*, *Vestnik Evropy* aj., historické časopisy jako *Russkij Archiv*, *Russkaja Starina* aj. a také sbírka satiristických časopisů z let 1905–1917, carskou vládou konfiskovaných.

Knihovna dostávala též povinné výtisky emigrantského tisku po roce 1918. Čítárna novin zahrnovala cca 10 686 titulů ruského tisku: 1) před světovou válkou (cca 300 titulů), 2) tisků ze světové války (přes 140 titulů), 3) tisků z revoluce 1917 (cca 290 titulů), 4) tisků z období občanské války 1917–1922 (cca 1150 titulů), 5) sovětského tisku po roce 1922 (cca 170 titulů), 6) tisků dnešní ruské emigrace (přes 1060 titulů).

Ruský historický archiv byl v roce 1934 spojen s Archivem donských kozáků. V tomto oddělení nejsou jen dokumenty o účasti donských kozáků v ruské občanské válce, ale i k historii kozácké emigrace od 18. století, které byly vyvezeny z Novočerkaského kozáckého archivu emigranty.

Spolu s Ruským historickým archivem je ve správě Archivu ministerstva vnitra i Ukrajinský historický kabinet. Vznikl v roce 1929 a byl v roce 1930 převzat ministerstvem zahraničních věcí. Obsahuje 250 000 dokumentů, mnoho tisku (přes 18 000 knih, 1600 ročníků časopisů a 1091 ročníků novin) k ukrajinským dějinám. Zvláštní význam mají dokumenty k veřejným osobám (např. Hrušovskij, Petljura, Šapoval aj.) a k událostem z let 1917–1920. Dále menší sbírky rukopisů, letáků a map (už od 16. století). Z časopisů ročníky titulů Pravda (1868–1894) a Zorja (1880–1897). Největší cenu mají ročníky časopisů Rada (1907–1914) a Delo (1907).

Z konglomerátu bývalých pražských ruských archivů je nejmenší Archiv běloruský. Obsahuje 11 000 listů, dokumentů a malou knihovnu s 570 knihami a 207 ročníky novin.

Vypracováním této velmi podrobné zprávy sledovalo zřejmě vedení Archivu ministerstva vnitra hned několik cílů: a) pořídilo si tak přehled pro vlastní potřebu, b) prokázalo ochotu a jakousi vstřícnost okupačním úřadům a konečně i c) mělo pro budoucnost doklad o obsahu převzatých písemností pro případ, že by je muselo vydat ze své správy. Zájem o ně neustával a nešel jen oficiální cestou. 21. června 1939 navštívili předsedu vědecké rady Ruského historického archivu A. Fadějeva dva špatně česky mluvící muži, kteří se vydávali za vyslance amerických univerzit a nabízeli mu odkoupení dokumentů archivu s tím, že mají zajištěno jejich vyvezení na Západ. Po odmítnutí opakovali své návštěvy ještě 23. června, 28. června, 4. července, 4. srpna a 8. srpna.²¹ Prostřednictvím opatrného zjišťování přes badatele se vedení archivu podařilo zjistit, že jde patrně o provokaci.

Stálé ohrožování dokumentů ruských archivů v Toskánském paláci uspíšilo nutnost jejich přestěhování do vlastních prostor Archivu ministerstva vnitra. Během června a července 1939 byly dokumenty převezeny do přízemí a prvního patra archivní budovy v Loretánské ulici. Ihned po ukončení stěhování byla zahájena revize a inventarizace dokumentů a tím i jejich zneprístupnění.²²

Souběžně se zajišťováním bezpečnosti dokumentů upevňovalo vedení archivu i organizaci převzatých archivů a jejich začlenění do organizace ministerkého archivu. Zpočátku byl převzat řád z roku 1935, ale již v roce 1940 došlo k vyhlášení nové organizační struktury celého Archivu ministerstva vnitra.²³ Z ruských archivů bylo vytvořeno druhé oddělení archivu, které se dále dělilo na dvě pododdělení: bývalý Ruský zahraniční historický archiv a ostatní ruské

archivy. Zvláštností celého oddělení bylo zachování vědecké archivní rady při něm jako poradního orgánu vedení archivu. Jejím hlavním úkolem i podle organizačního řádu bylo mimo poradenství i udržení důvěry ruské emigrace k zajištění archivu i po jeho přiřazení k vnitru.²⁴ Nebyl to zcela bezvýznamný úkol. Ruský zahraniční historický archiv si i po svém zařazení pod ministerstvo zahraničních věcí držel zdání autonomie. Při svém vzniku měl do velké míry charakter soukromé instituce a jeho začlenění do Archivu ministerstva vnitra bylo u mnohé ruské emigrace i v zahraničí bráno jako *postátnění* jejich majetku.

Vedení archivu ministerstva vnitra se však záhy setkala nejen s ohrožením převzatých dokumentů, ale i pracovníků bývalých ruských archivů. Po začlenění archivů do archivu vnitra bylo jejich pracovníkům umožněno přejít spolu se spisy do stavu archivu vnitra. Vedení si bylo ovšem vědomo, že jde většinou o pracovníky bez většího archivního vzdělání, ale na druhé straně šlo o znalce přebíraného materiálu. Záhy se však ukázala obtížnost řešení jejich bezpečnosti. Jednalo se většinou samozřejmě o příslušníky ruské emigrace. Jestliže se ruským emigrantům, pracujícím v různých oborech, dařilo splývat s českými pracovníky, v případě pracovníků bývalých ruských archivů se to dařilo jen zpočátku. Bylo to zásluhou i dr. Čejchana, který úzce spolupracoval s Ruským historickým archivem již od roku 1932 a po odchodu profesora Slavíka se stal v Archivu ministerstva vnitra vedoucím celého nového druhého oddělení. K ruce mu zůstali i dosavadní vedoucí oddělení ruských archivů, ze kterých byly nyní vytvořeny pracovní skupiny: dokumentační skupinu vedl A. Izjumov²⁵, skupinu knih a časopisů S. Postnikov²⁶ a skupinu novin L. Magerovský.²⁷ Spolu se jmenovanými bylo převzato z Ruského archivu 15 smluvních úředníků a 9 zaměstnanců (vrátný, topič, uklízečky), z Ukrajinského kabinetu 5 úředníků.²⁸ Pozornost německých okupačních úřadů se na tyto pracovníky zaměřila v roce 1941, kdy od jeho druhé poloviny začalo docházet k jejich zatýkání a odvlékání do koncentračních táborů.²⁹ V roce 1941 šlo o tři osoby, v roce 1942 také tři, z nichž jeden zahynul při výslechu na gestapu, v roce 1943 a 1944 po jedné.³⁰ Po prvních zatýkáních v roce 1941 se vedení archivu pokusilo odvrátit pozornost propuštěním nejstarších pracovníků P. Bobravského, V. Krasnova a S. Postnikova.³¹ K vyřešení situace došlo po 1. září 1942, kdy byl sesazen dosavadní ředitel archivu ministerstva vnitra dr. Prokeš a jeho funkci převzal ke své funkci archivního referenta Úřadu říšského protektora dr. H. Swientek.³² Tím se archiv dostal plně pod německou správu, ale zároveň, paradoxně, i mimo dozor gestapa. Změna ve vedení archivu se však silně odrazila v osudech písemností ruských archivů. Vedení druhého oddělení byl zbaven dr. Čejchan a bylo svěřeno zástupci Swientka, dr. Pešákovi. V dubnu 1942 musel archiv předat písemnosti bývalého Archivu donských kozáků pražskému oddělení říšskoně-

meckého vojenského archivu.³³ To byly však jediné písemnosti, které archiv ve své správě během okupace neudržel.

Dalo se očekávat, že po skončení okupace skončí i nebezpečí pro písemnosti bývalých ruských archivů. Pracoviště vědeckého vojenského ústavu v budově pražského Památníku osvobození také již 2. června 1945 vyzvalo vedení Archivu ministerstva vnitra, aby si opět převzalo do své správy spisy Archivu donských kozáků. K tomu však již nedošlo. Naopak. Na svém zasedání ze 13. června 1945 se československá vláda usnesla *věnovat Akademii nauk SSSR při příležitosti jejího 220. výročí, jako představitelce sovětské vědy tzv. Ruský historický archiv i ostatní ruské archivy, aby takto projevila uznání a obdiv Československa sovětské vládě.*³⁴ Vládní usnesení bylo 14. srpna 1945 změněno s tím, *aby ukrajinská část tzv. Ruského archivu v Praze, který byl darován Akademii nauk SSSR byla vyjmuta z tohoto daru s tím, že se věnuje vládě Ukrajinské sovětské socialistické republiky jako důkaz upřímných přátelských vztahů obou zemí, které jsou dnes blízkými sousedy.* Jen v závěru usnesení byla dána zajímavá podmínka: *věnovaný archiv nechť zůstane v Kyjevě archivním celkem (fondem) pod jménem Pražský ukrajinský archiv.*³⁵ Původním záměrem bylo předat archivy co nejdříve, později se plánovalo předání na 2. srpna 1945.³⁶ Vládní usnesení se ovšem setkalo s odporem jak archivní veřejnosti, tak u rodin emigrantů, kteří poukazovali zejména na původní soukromý charakter vlastnictví dokumentů. Na to, že dokumenty mohou ohrozit bezpečnost emigrantů, kteří přeci uprchli právě před sovětskou mocí, se v dobové euforii osvobození Prahy Rudou armádou zřejmě málokdo odvážil poukázat. Na druhé straně sovětský velvyslanec V. Zorin naznačil při svých pravidelných rozhovorech se státním tajemníkem ministerstva zahraničních věcí V. Clementisem velký zájem o dokumenty, které byly ze Sovětského svazu de facto protiprávně vyvezeny.³⁷ Československá vláda ve snaze utlumit odpor proti předávání nejdříve uložila ministerstvu školství, aby nechalo pořídit kopie výběru předávaných dokumentů. Zájem o práci na tomto výběru projevil profesor Slavík a vzhledem k jeho znalostem materiálu mu byla svěřena. Již 24. července bylo však na návrh ministra školství profesora Z. Nejedlého od výběru ustoupeno s tím, že to zdržuje předání a fotokopie mohou být zhotoveny po něm v Moskvě.³⁸ K tomu ovšem již nikdy nedošlo.

K předání písemností Ukrajinského historického kabinetu došlo 4. září 1945 za přítomnosti zástupců archivu z Kyjeva, sovětského velvyslance Zorina a československých ministrů Noska, Nejedlého a Kopecského. Obdobně byl 13. prosince 1945 v Praze předán Ruský historický zahraniční archiv zástupcům moskevské akademie.³⁹ Z bývalých pražských ruských archivů zůstal v archivu ministerstva vnitra jen zbytek pracovníků, protože z těch, kteří za války z archivu museli odejít, se vrátili pouze dva: A. Izjumov a V. Krasnov. Všichni zůstá-

vali nadále pracovat v archivu a jejich prvním poválečným úkolem byla právě příprava předání dokumentů do Sovětského svazu. A pak ještě čekání, co s nimi bude. Věděli, že je nečeká žádná skvělá budoucnost vzhledem k tomu, že byli političtí emigranti ze země současných vítězů. Snad proto také zůstali pracovat v archivu. Měli svůj věk a nechtěli a ani neměli sílu znovu utíkat. V archivu již pracovali několik let, sžili se s ním a snad tu cítili i větší bezpečí. Bohužel, jen zdánlivé. Když 11. května 1945 zatýkala Národní garda v archivu jejího ředitele Swientka, zatkla i tři bývalé pracovníky ruského archivu pro údajnou kolaboraci. Pak byl v červnu zatčen další, v říjnu další i v listopadu a v roce 1946 další dva. V roce 1947 byl po této stránce klid, zato rok 1948 prakticky zlikvidoval všechny zbývající. Ti však již unikli zatčení. Archiv je pouze na hodinu propustil pro ztrátu důvěry. Nejdéle vydržel topič, do roku 1951.⁴⁰ Takový byl osud pracovníků. A dokumentů? V dubnu 1990 si na ruský archiv vzpomněl týdeník Moskovskije novosti a výtah z článku otiskly i naše Zemědělské noviny: *Po roce 1945 byl archiv formálně předán Akademii věd SSSR. Ve skutečnosti však přešel do rukou Lidového komisaře vnitra (NKVD). Brzy poté začalo tzv. operační policejní zpracovávání materiálů pražského archivu, v jehož důsledku bylo objeveno na 18 000 nepřátel. Zatčeno bylo také několik pracovníků archivu, kteří většinou zahynuli při vyšetřování nebo ve stalinských táborech, konstatuje týdeník. Až do roku 1988 nebyl archiv přístupný, a i těch několik „připuštěných,, se nesmělo na údaje z archivu odvolávat. V ústředním státním archivu Říjnové revoluce dnes navíc zůstala již jen asi třetina pražského archivu, zbytek byl rozdán institucím...⁴¹*

Obrat nastal až koncem 80. let. V roce 1987 byla badatelské veřejnosti zpřístupněna část Ruského zahraničního historického archivu, která je pod názvem Pražská sbírka uložena ve Státním archivu Ruské federace v Moskvě. Její správkyňě L. I. Petruševová o stavu sbírky podala zprávu na mezinárodní konferenci o ruské emigraci v prosinci roku 1999 v Sankt Peterburgu. Konstatovala, že archiv se snaží o uvedení Pražské sbírky do původního stavu. V letech 1993–1994 bylo do ní vráceno kolem 6 000 inventárních jednotek a připravuje se mezinárodní průvodce Dokumenty ruského zahraničního historického archivu v Praze v archivech Společenství nezávislých států.⁴²

Takový je současný osud ruských archivů v Praze. Byly něčím neobvyklým, ani archiv ani dokumentární středisko. Vznikaly neobvykle, z darů i *zoufalství* nad tím, že potomci zapomenou, proč jejich rodiče odešli z vlasti. Setkávaly se s nepřátelstvím za války, okupace i v míru. A byly to jenom dokumenty. Jejich opatrovníci však měli osud mnohem trpčím a tragičtější. A tak by se na tyto archivy nemělo zapomenout.

POZNÁMKY

- ¹ Ročenka ČSR z roku 1922 udávala počet zhruba dvou milionů emigrantů, rozprchlých po celém světě. V ČSR se odhadovalo na 6000 osob, z toho v Praze asi 2000 osob. Viz též Podaný, Barvíková: Emigrace z Ruska v meziválečném Československu. Praha 1947.
- ² Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA Praha), fond Ministerstvo vnitra prezidium (dále PMV) 1925–1930, sign. X/R/27.
- ³ SÚA Praha, PMV 1919–1924, sign. V/R.
- ⁴ SÚA Praha, PMV 1925–1930, 1931–1935 a 1936–1940, sign. X/U/4.
- ⁵ SÚA Praha, fond Ministerstvo školství a národní osvěty, všeobecné, skupina 4, sign. V.
- ⁶ SÚA Praha, fond Předsednictvo ministerské rady 1918–1945, sign. S 1375.
- ⁷ SÚA Praha spravuje ve svých fondech torza písemností 107 organizací ruské a ukrajinské emigrace po roce 1918. Viz Průvodce po archivních fondech a sbírkách SÚA. Praha 1999, díl II., svazek 3, s. 14–24.
- ⁸ Obecně byl nazýván také Pražský ruský archiv.
- ⁹ MUDr Václav Girsu se narodil 28. listopadu 1875 v Šepetovce na Ukrajině. Po studiu medicíny nastoupil jako chirurg v nemocnici v Kyjevě, kde se po deseti letech stal přednostou jejího chirurgického oddělení. Po rozpoutání první světové války pomáhal mezi českými válečnými zajatci v Rusku organizovat protirakouský odboj, stal se členem Českého komitétu a od roku 1917 předsedou Svazu československých spolků na Rusi. Aktivně spolupracoval s odbočkou Československé národní rady a později jako zplnomocněný zástupce čsl. vlády vedl v listopadu 1919 jednání s bolševickou vládou o transportu československých legií z Vladivostoku do Francie. Po návratu do republiky pracoval v letech 1921–1926 na ministerstvu zahraničních věcí, v letech 1927–1935 byl čsl. vyslancem v Polsku, v letech 1927–1934 i Finsku, v letech 1935–1938 v Jugoslávii. Během okupace Československa pracoval v odboji. Po válce již zůstal v ústraní. Zemřel 23. června 1954 v Praze. (Viz Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století. Praha 1994, s. 132–133).
- ¹⁰ Ročenka ČSR pro r. 1925.
- ¹¹ Ve 14. čísle Týdeníku aktualit, vydávaném Tiskovou agenturou Novosti v Praze, vyšel v roce 1990 článek nazvaný Archiv, který se stal legendou. Autorem byl zřejmě člověk, inspirovaný buď příslušníkem bývalé ruské emigrace nebo někdo z jejího okolí. V článku se projeví mnou zde připomenuté výhrady k převzetí ruského archivu Archivem ministerstva vnitra v Praze a obsahoval zcela zkreslené informace. Protože jsem v té době, na základě zpracování bývalé registratury tohoto archivu, již znala skutečná fakta, upozornila jsem na ně redakci. Studie, kterou zde nyní předkládám, je psána na základě mých poznámek, použitých k onomu upozornění a doplněných o studium podkladů z archivu ministerstva zahraničních věcí.
- ¹² Tak 27. března 1934 byl přičleněn jako zvláštní samostatné depozitum k ruskému zahraničnímu historickému archivu Donský kozácký archiv a v roce 1937 byl spojen Kubáňský archiv s Ukrajinským historickým kabinetem, vzniklým počátkem roku 1930. SÚA Praha, PMV 1931–1935, sign. VI/A.
- ¹³ Archiv ministerstva zahraničních věcí Praha (dále AMZV Praha), fond Protektorát (dále Pro), kart. 14, ob. 9.
- ¹⁴ Týdeník aktualit roč. 23, č. 14, s. 6.

- ¹⁵ SÚA Praha, fond Ústřední archiv ministerstva vnitra (dále ÚAMV) 1935–1945, sign. II/2b-3, čj. 4863/1938, kart. 125.
- ¹⁶ Viz citaci v pozn. 15, čj. 5757/1938, kart. 125. Nepatrná část přešla s částí sbírky novin do služeb Slovanské knihovny v Praze.
- ¹⁷ Viz citaci v pozn. 15, čj. 1497 a další.
- ¹⁸ AMZV Praha, Pro, kart. 14, ob. 7 a 8.
- ¹⁹ SÚA Praha, ÚAMV 1935–1945, sign. II/2b-3, zpráva z 28. 3. 1939, kart. 125.
- ²⁰ AMZV Praha, fond Pro, kart. 14, ob. 7.
- ²¹ SÚA, ÚAMV 1935–1945, sign. II/2b-3, čj. 52 a 53/1939, kart. 125.
- ²² SÚA Praha, ÚAMV 1935–1945, sign. II/2b-3, čj. 27/1939.
- ²³ Prezídium ministerstva vnitra vydalo potvrzení nové organizace 23. 9. 1941, čj. P-1412-18/6-40. AMZV Praha, fond Pro, kart. 14, ob. 8.
- ²⁴ SÚA Praha, ÚAMV 1935–1945, sign. II/2b-3, čj. 13/1939, kart. 125.
- ²⁵ Alexandr Izjumov, nar. 8. 8. 1885, do ÚAMV převzat již v prosinci 1938 jako smluvní úředník a správce dokumentační skupiny, v letech 1941–1945 vězněn v koncentračním táboře, + 16. 5. 1950.
- ²⁶ Sergej Postnikov, nar. 1. 7. 1883, do AMV převzat v roce 1940 jako knihovník, v letech 1942–1945 vězněn v koncentračním táboře, 4. 8. 1945 odvezen do SSSR pro členství ve straně eserů, po pěti letech v pracovním táboře propuštěn k sestře na Ukrajinu. Po roce se vrátil do Československa, kde v roce 1965 zemřel.
- ²⁷ Leo Magerovský, nar. 21. 9. 1911, převzat do AMV 1. 7. 1939 ve funkci aktuárského tajemníka, 11. června 1945 zatčen a předán Rudé armádě. Podařilo se mu emigrovat a zemřel v roce 1986 v USA.
- ²⁸ Jména pracovníků lze zjistit v brožuře, kterou Státní ústřední archiv vydal ke svému 40. výročí založení v Praze 1994, s. 108–126.
- ²⁹ Okupační správa sledovala ruské i ukrajinské emigranty jednak prostřednictvím ministerstva vnitra (SÚA Praha, PMV 1936–1946, sign. E 53, E 55) a jednak měla přímo v archivu své spolupracovníky. Jedním ze *zasloužilejších* byl dr. Artor Zechel. Pocházel z Tachovska a v archivu pracoval od 5. 3. 1938 do konce roku 1939, kdy byl povolán na frontu. Do archivu se vrátil 23. srpna 1940 ve funkci sekčního rady. 5. května 1945 do práce nenastoupil a od té doby byl nezvěstný. SÚA Praha, ÚAMV 1935–1945, sign. I/1e-1, heslo Zechel.
- ³⁰ Prakticky vzápětí po německém útoku na SSSR (23. 6. 1941) byl zatčen vedoucí dokumentační skupiny Izjumov, dále v roce 1941 byli zatčeni B. Bartoš a A. Novotný, v roce 1942 bývalý správce Donského archivu M. Kovalev, dále E. Socha a I. Golubov, který výslech na gestapu nepřežil. V roce 1943 byl zatčen P. Nazarevský a v roce 1944 Stachevič. SÚA Praha, ÚAMV 1935–1945, sign. I/1e-1, podle jmen.
- ³¹ Viz citaci v poznámce č. 30.
- ³² Dr. Horst Oskar Swientek pocházel z Horního Slezska. V čele archivu byl od 1. 9. 1942 do 10. 9. 1943, kdy byl povolán na frontu. Odtud se vrátil k řízení archivu 2. 1. 1945. Jeho kariéra byla zakončena zatčením přímo v archivu 11. května 1945.
- ³³ SÚA Praha, ÚAMV 1935–1945, sign. II/2b-3, čj. 1062/1942, kart. 125.
- ³⁴ Dokumenty a materiály k dějinám vývoje československo-sovětských vztahů, Praha 1988, díl 5, dokument č. 28.

- ³⁵ Citovaná edice v pozn. č. 34, dokument č. 86.
- ³⁶ SÚA Praha, ÚAMV 1935–1945, sign. II/2b-3, čj. 957/1945.
- ³⁷ AMZV Praha, Generální sekretariát, A 1945–1954, čj. 14975/1945, fasc. 149, kart. 187.
- ³⁸ SÚA Praha, Ústřední výbor KSČ, fond. 100/24, aj. 1494, sv. 137. Zápis ze 40. schůze vlády. Pracovníci archivu Ministerstva vnitra zřejmě vymohli, aby bylo v archivu ponecháno alespoň 5 kartotečních krabic s 1 100 rejstříkových záznamů k obsahu Ruského zahraničního historického archivu (dále RZHA). Tvoří dnes samostatný fond SÚA. Také část vlastní spisovny RZHA zůstala Československu a je uložena ve Slovanském ústavu. Předání a stav písemností RZHA popsal Pešák, V.: Zpráva o činnosti Ruského historického archivu, Ukrajinského historického kabinetu a Běloruského archivu v letech 1939–1946. Ročenka Slovanského ústavu, sv. XII, Praha 1947, s. 211–221.
- ³⁹ Viz citaci v pozn. č. 38, zápis z 50. schůze vlády.
- ⁴⁰ SÚA Praha, ÚAMV 1946–1948, sign. I/1e-1, podle jmen.
- ⁴¹ Zemědělské noviny, 14. dubna 1990, roč. 46, č. 90, s. 5.
- ⁴² Sborník Zarubežnaja Rossija 1917–1939. Sankt Peterburg 2000, s. 444.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE RUSSISCHEN AUSLANDSARCHIVE IN PRAG

Alexandra Špiritová

Nach der Oktoberrevolution in Russland stieg die Anzahl der russischen Emigranten in allen Staaten der Welt beträchtlich. Auch in Prag – gemeinsam mit der vorrevolutionären russischen Emigration - entstand eine zahlenmäßig bedeutendere Nationalminderheit, die sich innerlich weiter auf die Ukrainer, Belorussen u. a. teilte. Im Jahre 1922 schätzte man die Anzahl offiziell auf 2000 Personen. Die tschechoslowakische Regierung - mit Verständnis für die bedrängte Existenzlage der Emigranten, die aus Russland nur mit den zum Leben unbedingten Mitteln flohen – gründete die sog. Russische Hilfsaktion. Ihre Aufgabe war, den Flüchtlingen jede Unterstützung zu gewähren. Der Hauptpartner dieser Institution auf der Emigrantenseite wurde die Vereinigung der Russischen Landes- und Stadtrepräsentanten (Abk. Zemger), die in Prag schon 1921 entstand. Derer Zweck war u. a. Koordinierung auch der Kulturtätigkeit der russischen Emigration bei der Gründung und Arbeit des russischen Minderheitsschulwesens, der Vereine und ähnlicher Institutionen. Im Jahre 1923 wurde bei Zemger das Archiv der russischen Emigration gegründet, das im nächsten Jahr den Namen Russisches Historisches Auslandsarchiv erhielt. Die Aufgabe dieses Archivs war die Rettung der Dokumente, die die Emigranten zielbewusst oder durch Zufall aus dem Vaterland ausführten, deren eventuelle schriftliche Erinnerungen und die Sammlung der Dokumentation über das Emigrantenleben. Es handelte sich also nicht um ein klassisches historisches Archiv, aber vielmehr um eine Dokumentierungsstelle, die ihr Eigentum am Anfang aus den ausgeliehenen, später geschenkten oder gekauften Dokumenten schuf. Das Archiv hatte seinen Sitz im Toskanischen Palast. Die Räume gewann es vom tschechoslowakischen Außenministerium, das von Anfang an das Archiv in Schutz genommen hatte. Mit der gestiegenen Dokumentenmenge musste Archiv einigemal in die größeren Räume in verschiedenen Teilen Prags umgezogen werden. Im Jahre 1928 wurde es endlich direkt dem Ministerium untergeordnet und kehrte in den Toskanischen Palast zurück.

Nach dem Vorbild des russischen Archivs entstanden in Prag in den dreißiger Jahren noch das Ukrainische Historische Kabinett, das Belorussische Auslandsarchiv, das Donkosakenarchiv und das Kubanarchiv. Auch diese Archive wurden einem Außenministeriumsbevollmächtigten untergeordnet. Zu diesem

Bevollmächtigten war der bekannte tschechische Kenner der russischen Geschichte, J. Slavík, bestimmt. Das Ziel des Ministeriums war die Vereinigung aller dieser Archive in einem Institut. Dazu kam es erst infolge des Münchner Abkommens und bei der Vorbereitung der Liquidation des tschechoslowakischen Außenministeriums. Nach einigen Wochen der Ministerienverhandlungen übernahm das Archiv des Innern am 1. 3. 1939 alle diese Archive in seine Verwaltung.

Zur Zeit des Protektorats rettete die Leitung des Archivs des Innern die Dokumente vor der Beschlagnahme durch Okkupanten. Die Ausnahme bildeten die Akten des Donkosakenarchivs, die an die Prager Zweigstelle des Reichsdeutschen Militärarchivs abgegeben werden mussten.

Von den Mitarbeitern der russischen Archive, die das Ministeriumsarchiv im Jahre 1939 gemeinsam mit Dokumenten übernahm, wurden einige Personen in die Konzentrationslager verschleppt.

Aber auch das Kriegsende brachte für die russischen Archive in Prag und für ihre Angestellten keine Sicherheit. Einige Mitarbeiter wurden schon 1945 für ihre Zusammenarbeit mit den Sozialrevolutionären von den sowjetischen Sicherheitsorganen gefordert, die sonstigen wurden bis 1949 wegen Vertrauensverlust aus dem Archiv entlassen. Alle Dokumente wurden laut Regierungsbeschluss vom 14. 8. 1945 an die Sowjetunion als Geschenk für die Staatsbefreiung übergeben. Nach ihrer Ausführung aus der Tschechoslowakei hat die sowjetische Seite ihre Verpflichtung, dass die einzelnen Archive in Kompaktheit bleiben, nicht eingehalten, aber die Dokumente wurden in die verschiedenen Institutionen verteilt. Erst gegenwärtig bemüht sich das Moskauer Zentralarchiv um die Einigung der sog. Prager Sammlung in den ursprünglichen Zustand.